

MARAŞ'TA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

Ayhan DOĞAN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının misyonerlik faaliyetleri bakımından önemi; üç büyük dinin kutsal mekanlarının bulunduğu Anadolu ve Ortadoğu'nun, bu devletin egemenlik sahası dahilinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu bölge Hristiyanlık literatüründe "İncil Ülkesi" manasına gelen "Bible land" olarak isimlendirilmektedir.

Maraş da Osmanlı ülkesinde çok stratejik bir konuma sahip olup, Ortadoğu'ya açılan güzergâh üzerinde tarihi bir şehirdi. Bu şehirde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ekseriyetini Ermenilerin oluşturduğu bir çok azınlık yaşamaktaydı. Bu etnik çeşitlilik misyonerlerin özellikle ilgi ve alakasını celbetmiştir.

Bilindiği üzere Hristiyan dünyası, çoğu zaman birbirleriyle menfaat çatışmasına girmelerine rağmen, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması hususunda ittifak ediyorlardı. Bu emellerine ulaşabilmek için, hayata geçirmeyi düşündükleri vasıtalardan biri de misyonerlik ve misyoner faaliyetleri idi. Bu düşünceden hareketle, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren muhtelif Avrupa devletlerinden gelen misyonerler, Osmanlı topraklarının hemen her tarafında, özellikle de azınlıkların yoğun oldukları bölgelerde teşkilatlanmışlardır. Açtıkları okullar, kurdukları hastaneler ve yetimhaneler ile faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır.

Bu çerçevede misyoner faaliyetleri içerisinde Maraş'ın ehemmiyeti, diğer bazı Anadolu şehirlerinde olduğu ve yukarıda zikredildiği gibi misyonerlik için, demografik açıdan uygun bir dokuya sahip olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle de Maraş'a bir misyoner istasyonu tesis etmekte geç kalınılmamıştı (1855). Misyonerlerin hedefleri açısından bu adım o kadar önemliydi ki kendi deyimleriyle artık Maraş "işgal edilmiş" kabul edilebilirdi...

Anahtar Kelimeler: Maraş , Misyoner okulları , Misyoner faaliyetleri

ABSTRACT

The geography of Ottoman Empire is very important for missionary activities. The main reason for this, the land of Ottoman empire covered Anatolia and middle East where three grand religion was born and their holy place were there. Therefore, this region called as "Bible Land" in Christian literature.

Marash province was very strategical city and was being way of Middle East. At the beginning of 19. century, several minorities, especially Armenians were living in Marash. This ethnical situation was to get into attention missionary.

---

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Ayhan DOĞAN

Although Christian world were fighting each other,they had got agreement about to destroy Ottoman Empire.Missionary and their activities were one of the tool to reach this aim for them.in the frame of this thinking,especially from the second half of 19.century,missionaries from different European states organized themselves on the land of Ottoman Empire, particularly regions where minorities live.After they settle down,they opened schools,hospitals and orphanages.

In this framework,the importance of Marash province was coming from its population structure.Therefore it was built a missionary station in Marash province(1855).Thus,missionary called Marash as “occupied region”.

Keywords: Marash , Missionary Schools , Missionary activities

Giriş

Misyon” kelimesi Latince “Mittere”den gelir. Anlamı “göndermek”tir. Fransızca’ya “Misyon” olarak geçmiş, “ bir kimseye, bir şey yapmak için verilen özel görev” anlamını kazanmıştır. Misyon kelimesinden gelen “Misyonerlik” ise; bir dini teşkilat kurarak, din propagandası yapmak, insanları o dinin mensubu haline getirmektir.¹

Genel olarak misyonerlik; “Başka dinden olanları kendi dinine kazandırmak için kurulan dernekler,” özel de ise; “Hıristiyan olmayan ülkelerde Hıristiyanlığı yayma amacını güden kurumlar”² olarak tanımlanmıştır. Bu yolda görev alan rahip, papaz ve din adamlarına da misyoner denir. Kısacası misyonerlik; Hıristiyanlığı yaymaya yönelik örgütlü çalışma birimidir³.

Misyonerlik faaliyetlerinin başlangıçtaki yegâne amacı, Hıristiyan olmayanları, Hz. İsa’nın Havarileri’ne; “Gidiniz! Gerçeği (Kutsal Kitabı) onlara anlatınız” buyruğuna istinâden, Hıristiyanlığa davet ederek bu dini geniş kitlelere yaymak ve İncil’i öğretmekten ibaretti.

Fakat, daha sonraki dönemlerde, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren misyonerler, politik güç merkezi olan bazı ülkelerin emperyalist amaçları doğrultusunda az gelişmiş ülkelerde kendi çıkarlarını koruyacak taraftarlar oluşturmak, kültürel olarak etki yapmak ve ekonomik çıkarlar elde etmek amacıyla kullanmışlardır. Bir başka ifadeyle, misyonerliğin esas amacı dini

---

¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989, s. 14.

² Meydan Larousse, *“Misyonerlik”*, C. 8., s. 843.

³ A. Mehmet Kocaoğlu, “Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç”, *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler, İstanbul, 1977, s. 236.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri

(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

propaganda iken, XIX. yüzyıldan itibaren kültürel, siyasi ve ekonomik çıkar elde etmeye yönelmiştir.

Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin sistemli ve yoğun olarak gerçekleştiği dönem kuşkusuz XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlayan dönemdir. Başta İngiltere, Fransa ve daha sonra da Amerika gibi ülkeler Osmanlı topraklarına sistemli ve yoğun bir şekilde “ileri karakolları” gözüyle baktıkları çok sayıda misyoner göndermişlerdir⁴.

Amerikalı misyonerler içerisinde, önde gelen misyonerlerden biri olan Tillman C.Trowbridge, 1857 yılında, Anadolu’da yaptığı gezinin notlarında, tipik misyoner görüşünü, özetle şöyle dile getiriyordu: “Türklerin, gerek insan olarak kendileri, gerekse tüm toplumsal kurumları ilkeldir. Bunun bir nedeni ırksal ise, bir nedeni de dinseldir (İslâm). Türkler Hristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur. Kurtuluşun yolu ise Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyan halkları bir bir Protestanlaştırmak (evangelization) ve özgürleştirmektir.”⁵ Bu düşünceleri sadece Trowbridge’ye ait fikirler olarak görmemek lazımdır. Misyonerlerin büyük çoğunluğunun düşüncelerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Öte yandan, 1880 tarihli Barlett Raporu, ABD’deki Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemlisi ve de en büyüklerinden birisi olan ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) ya da BOARD’ın Osmanlı topraklarındaki faaliyet ve hedeflerini şöyle özetler; “Misyoner faaliyetleri açısından Türkiye, Asya’nın anahtarıdır”⁶.

Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının misyonerlik faaliyetleri bakımından önemi; üç büyük dinin kutsal mekanlarının bulunduğu Anadolu ve Ortadoğu’nun, bu devletin egemenlik sahası dahilinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu bölge Hristiyanlık literatüründe “İncil Ülkesi” manasına gelen “Bible land” olarak isimlendirilmektedir⁷.

1897’de Türkiye’de toplam 624 adet misyoner okulu ve bu okullarda toplam 27400 civarında öğrenci bulunuyordu⁸. Bu sayıya Osmanlı Devletindeki gayr-i

⁴ Adnan Mahiroğulları, “XIX. Yüzyılda Sivas ve Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, C. 19-20, S. 148-149, Ankara 2000, s. 526.

⁵ Kocabaşoğlu, *A. g.e.*, s. 74.

⁶ H. Tahsin Fendoğlu, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler*, C. 14, Ankara 2002, s. 190. Ayrıca bkz. Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı*, İstanbul, 2004, s. 23-24.

⁷ Ömer Turan, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.3- III.Kısım, T.T.K, Ankara, 2002, s. 1547.

⁸ Bilal Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu*, (8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985, s. 98. 1885 yılı verileri için bakınız, Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 45-46.

müslimlerin açmış olduğu okullar dahil olmalıdır. Yine 1897 itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nda; Fransa 127, İngiltere 60, Almanya 22, İtalya 22, Avusturya 11, Rusya 7 ve A.B.D. 131 okula sahiptiler⁹

A- MİSYONERLERİN MARAŞ'TAKİ FAALİYETLERİ

1- Misyonerler Açısından Maraş'ın Yeri ve Önemi:

Maraş, Osmanlı ülkesinde çok stratejik bir konuma sahip olup, Ortadoğu'ya açılan güzergâh üzerinde tarihi bir şehirdi. Bu şehirde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ekseriyetini Ermenilerin oluşturduğu bir çok azınlık yaşamaktaydı. Bu etnik çeşitlilik misyonerlerin özellikle ilgi ve alakasını çekmiştir.

Bilindiği üzere Hıristiyan dünyası, çoğu zaman birbirleriyle menfaat çatışmasına girmelerine rağmen, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması hususunda ittifak ediyorlardı. Bu emellerine ulaşabilmek için, hayata geçirmeyi düşündükleri vasıtalarından biri de misyonerlik ve misyoner faaliyetleri idi. Bu düşünceden hareketle, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından¹⁰ itibaren muhtelif Avrupa devletlerinden gelen misyonerler, Osmanlı topraklarının hemen her tarafında, özellikle de azınlıkların yoğun oldukları bölgelerde teşkilâtlanmışlardır. Açtıkları okullar, kurdukları hastaneler ve yetimhaneler ile faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır.

Bu çerçevede misyoner faaliyetleri içerisinde Maraş'ın ehemmiyeti, diğer bazı Anadolu şehirlerinde olduğu ve yukarıda zikredildiği gibi misyonerlik için, demografik açıdan uygun bir dokuya sahip olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle de Maraş'a bir misyoner istasyonu tesis etmekte geç kalınılmamıştı (1855)¹¹. Misyonerlerin hedefleri açısından bu adım o kadar önemliydi ki kendi deyimleriyle artık Maraş "işgal edilmiş" kabul edilebilirdi...

2- Misyonerlerin Maraş'a İlgi Duymalarının Sebepleri:

Anadolu'yu muhtelif misyon bölgelerine ayıran Amerikalı misyonerler, Anadolu'daki faaliyetin esas olarak Ermenileri kapsayacağı kesinlik kazanınca, daha önce Batı Türkiye misyonu olan misyonun adını Ermeni misyonuna dönüştürmüşler, 1856 yılında da Ermeni misyonunu Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayırmışlardır. İşte, Maraş, Güney Ermenistan misyonu içerisinde yer alıyordu. Maraş'tan başka bu misyon dairesinde Antep ve Antakya da bulunuyordu¹². Öte yandan Batı Anadolu misyon grubunun, Güneydeki bu

⁹ George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Terc. Cem Tanık Yüksel, İstanbul, 1995, s. 35-36.

¹⁰ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara-1993, s. 15.

¹¹ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 92-93.

¹² Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 94-95.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri

(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

Ermeni misyon grubuyla irtibat halinde olduğunu belirten Necmettin Tozlu, bunların ileri karakollarının Kilikya, önemli çalışma bölgelerinin ise, Adana, Tarsus, Maraş ve Antep gibi merkezler olduğunu belirtir¹³.

1860 yılından sonra, Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin üç misyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bunlar; Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezî Türkiye Misyonu'dur. Maraş, Antep, Halep, Adana ve Antakya; Merkezî Türkiye Misyonu'nun 1870 yılındaki istasyonlarıydı. Bu istasyonların pâ-yi tahtı (merkezi) ise Antep kenti idi¹⁴.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Amerikan misyoner faaliyetlerinin "Merkezî Türkiye Misyonu" dairesinde yer alan kentlerde, oldukça hızlı bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Üç misyon içerisinde, Protestan Cemaati en yüksek olan bu misyonun, adı geçen merkezlerde, ilkokuldan yüksekokula kadar eğitim kurumları açarak ciddi bir eğitim faaliyeti içine girdikleri anlaşılmaktadır¹⁵. Zira, misyonerlerin hedeflerine ulaşabilmeleri için kullanmayı düşündükleri araçlardan biri din, diğeri de eğitimdi¹⁶. Nitekim misyonerlerin bu kanallardan hareketle amaçlarına ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir.

İnceleme dönemimiz içerisinde Maraş'ta %25-30 nispetinde gayr-i Müslim nüfus yaşıyordu. Örneğin, aşağıda Grafik I'de de görüleceği üzere; 1320/1904-1905 tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesine göre Maraş'ta %27 gayr-i Müslim yaşarken, bu nüfusun %26'sı Hıristiyanlardan teşekkül etmiş olup, büyük çoğunluğu da Ermeni idi¹⁷.

¹³ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991, s. 37.

¹⁴ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 95. Ayrıca bkz. Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, 2. Baskı, İstanbul, (ty), s. 32.

¹⁵ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, 96-97

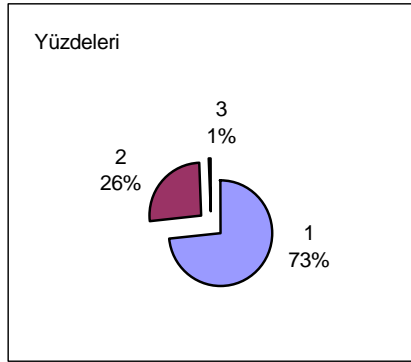
¹⁶ Sevinç, *A.g.e.*, s. 29.

¹⁷ *1320 Tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesi*, s. 370

Ayhan DOĞAN

Grafik 1. 1904-1905 Yıllarında Maraş Kazası'nda Nüfusun Dinî Açısından Dağılımı

	(1)Müslümanlar	(2)Hıristiyanlar	(3)Museviler	Toplam
Sayıları	43728	16352	212	60292
Yüzdeleri	%73	%26	%1	%100

3- Misyonerlerin Maraş'taki Faaliyetleri:

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Maraş'taki bu Hıristiyan-Ermeni nüfusun misyonerlerin cazibesini çektiği görülmektedir. Bu nüfusun, kaynaklarda "Mekâtib-i Gayr-i Müslim" olarak adlandırılan okullar kurarak, Maraş'ta, öteden beri, eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde buldukları bilinmektedir. Hatta, I. Dünya Savaşı öncesinde Maraş, en fazla Ermeni okulunun (19) bulunduğu kentler arasında zikredilmektedir¹⁸. Bünyesinde bir çok gayr-i müslim nüfusu barındıran bir kentte, azınlıkların okul kurması kaçınılmaz bir durumdur. Bununla beraber, Fransa ve Amerika'ya mensup olduğu görülen yabancılar (Ecnebi) da muhtelif derecelerde okullar kurmuşlardır (Bkz. Tablo 1.). Bu okullar kaynaklarda "Mekâtib-i Ecnebiyye" olarak geçmektedir.

¹⁸ Sevinç, *A.g.e.*, s. 130.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri
(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)
Tablo 1. 1317/1901 Yılında Maraş'ta Faaliyet Gösteren “Mekâtib-İ
Ecnebiyye”¹⁹

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mensub olduğu Millet	Namına ruhsat verilmiş olan Müdür-i mes'ul	Mektebin Derecesi	Aded-i Talebe		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsat-name Tarihi
						Zükur	İnas		
Maraş	Maraş	Fransız	Fransa	-	Rüşdî	5	40	Nama'lum	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Fransız Katolik	Fransa	-	İbtidâî	80	85	Mechul	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Fransız Katolik	Fransa	-	İdadî	30	20	Mechul	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Fransız Katolik	Fransa	-	İbtidâî	25	-	Mechul	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Fransız Katolik	Fransa	-	İbtidâî	15	10	Mechul	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Fransız Katolik	Fransa	-	İbtidâî	25	15	Mechul	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Amerika	Amerika	-	Âlî	6	-	Kadimdir	Ruhsatsızdır
Maraş	Maraş	Amerika	Amerika	-	İdadî	-	54	1298/1883	6 Ağustos 308/1893
Maraş	Maraş	Amerika	Amerika	Simon Küpeliyan	İdadî	60	-	1279/1863	5 Teşrin-i evvel (Ekim) 308/1893

Yabancıların kurdukları bu okulların o dönemlerde yoğunluk kazanan misyoner faaliyetleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır²⁰. Öte yandan, 1892 yılında Maraş'ta ecnebilerin sayısı toplam 15 iken²¹, 1896-97 yıllarında bu rakamın 981²², 1908 yılında ise 1441'e²³ yükselmesi bu meseleyi teyit eden bir başka husustur.

¹⁹ *1317 Tarihli Maarif Salnâmesi*, s. 1130-1132. Ayrıca bkz. *1319 Tarihli Maarif Salnâmesi*, s. 544.

²⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmusü'l-Âlam*, C. 6., İstanbul, 1316., s. 4262.

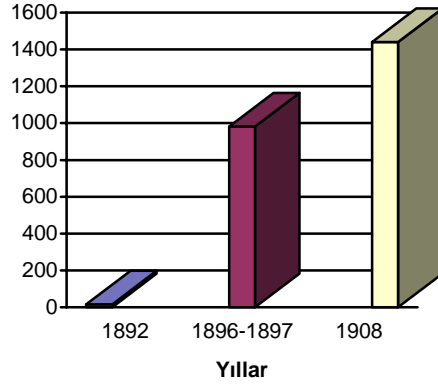
²¹ *1308 Tarihli Halep Vilayeti Salnâmesi*, s. 214.

²² *1310 Tarihli Halep Vilayeti Salnâmesi*, s. 238. Her ne kadar, diğer salnâmelerde yabancı nüfus düşük de gösterilse, biz o devrin şartlarında, bu nüfusun yüksek olabileceği kanaatiyle “Ecnebi” nüfus açısından, *1310 Tarihli Salnâme* verilerini almayı daha uygun gördük.

²³ *1324 Tarihli Halep Vilayeti Salnâmesi*, s. 474.

Ayhan DOĞAN

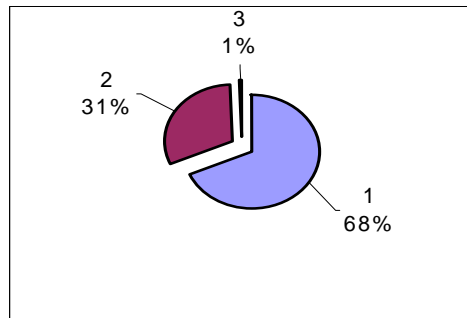
Grafik 2. 1892-1908 Tarihleri Arasında Maraş'ta Yabancı (Ecnebi) Nüfustaki Hareketlilik

Ecnebi nüfusunda bu artış gözlenirken, 1908 yılına gelindiğinde (Bkz. Grafik 3.) Hıristiyan-Ermeni nüfusunda da 1904-1905 yılı verilerine göre belirgin bir artışın (%5) olması dikkat çekicidir. Bu durum Grafik I ve Grafik 3'deki veriler karşılaştırıldığında daha net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 3. 1908 Yılında Maraş Kazası'nda Nüfusun Dini Açısından Dağılımı

(1) Müslüman	(2) Hıristiyan	(3) Yahudi	Toplam
46636	21174	213	68023
%68	%31	%1	%100

1904-1908 yılları arasında Hıristiyan-Ermeni nüfusunda gözlemlenen bu hareketliliğin ve artışın (4823 kişi); Maraş da dahil olmak üzere, Çukurova bölgesinde kurulması planlanan Ermenistan Devleti düşüncesinden

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri

(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

kaynaklandığı kanaatindeyiz. Nitekim bu tarihlerde, Şark Meselesi çerçevesinde, Ermeni olaylarının özellikle tahrik ve teşvik edilerek artış gösterdiği bilinmektedir.

Fransızların açtığı okullara Katolik, Amerika ve İngiltere'nin açtığı okullara ise Protestan okulları denmekteydi²⁴. Katolik Misyonerlerin faaliyetleri bu mezhebin tarikatları olan Cizvit, Fransisken, Kapusen ve Lazarist örgütleri tarafından yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın himayesinde faaliyete başlayan bu tarikatlar:

- 1- Fransa'nın nüfuzunu kuvvetlendirmek,
- 2- Katolik ve Ortodoksluğu birleştirmek,
- 3- Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Rum ve Ermenileri Katolik yapmak,
- 4- Müslümanları Hıristiyanlaştırmak, gibi gayelerle hareket etmekteydiler²⁵.

Bilindiği üzere öteden beri, Türkiye'deki Katoliklerin himayesini Fransızlar deruhte etmişlerdi. Hatta Fransızların bu hususu, kısmen muahedelerle tescil ettikleri bilinmektedir²⁶. Nitekim 1604, 1673 ve 1740 tarihli Kapitülasyon fermanlarına ticari imtiyazlar çerçevesinde himayeye dair maddeler konmuştu²⁷.

1317/1901 tarihli Maarif Salnâmesi'ne göre; Fransa'nın Maraş'ta, biri Fransız, diğerleri Fransız Katolik isimlerinde altı tane okul açtığı görülmektedir. Bu okullarda kız ve erkek olmak üzere toplam 350 öğrenci öğrenim görüyordu (Bkz. Tablo 1).

1319/1903-1904²⁸ ve 1321/1905-1906²⁹ tarihli Maarif Salnâmeleri'nde ise, Fransa'nın Terasanta isimli bir okula daha sahip olduğu görülmektedir. İdadî dereceli olan bu okulda, 1903-1904 yılında 60 erkek, 50 kız olmak üzere 110 öğrenci vardı. 1905-1906 yılında da 55 erkek, 47 kız öğrenci olduğu kaydedilmektedir.

Fransa'nın Maraş'ta kurduğu bu okullar ruhsatsız olup, ne zaman açıldığı hususunda her hangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak, bu okulların, Cizvit, Kapusen ve Lazarist vs. denen dinî örgütler, misyonerler ve kişiler tarafından açıldığı anlaşılmaktadır³⁰. Hepsine birden Latin Okulları da denen³¹ sözde bu

²⁴ Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982, s. 121.

²⁵ Süleyman Kocabaş, *Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul, 2002, s. 77-78.

²⁶ Sevinç, *A.g.e.*, s. 35-36.

²⁷ Haydaroğlu, *A.g.e.*, s.13-14.

²⁸ *1319 Tarihli Maarif Salnâmesi*, s. 544.

²⁹ *1321 Tarihli Maarif Salnâmesi*, s. 467.

³⁰ Akyüz, *A.g.e.*, s. 121.

eğitim kurumlarından, 1324/1908 tarihi³² itibariyle Maraş'ta üç tane bulunuyordu. İkişi iptidaî, biri de rüşdî olan bu okullarda kız-erkek olmak üzere toplam 200 öğrenci eğitiliyordu³³.

1317/1901 tarihli Maarif Salnâmesi'nde "mekâtib-i ecnebiyye" olarak sınıflandırılan okullar için "mensup olduğu cemaat" yerine "mensup olduğu millet" tabiri kullanılmaktadır. Fransa ve Amerika milletine mensup olduğu belirtilen "mekâtib-i ecnebiyye"nin Fransız, Fransız Katolik ve Amerika mektepleri şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.

İbtidaî, rüşdî, idadî ve alî dereceli olan bu okullarda; 246'sı erkek, 224'ü kız olmak üzere, toplam 470 öğrenci mevcuttu. Bu öğrencilerden 255'i ibtidaîlerde, 45'i rüşdiyede, 164'ü idadîlerde ve 6'sı da alîde öğrenim görüyordu.

"Mekâtib-i ecnebiyye"ye ait diğer okulların açılış tarihlerinin meçhul olduğu ve ruhsatlarının bulunmadığı görülmektedir. Maraş'ta, 1899 yılında, Amerika'ya ait iki idadî, birde alî dereceli okul olduğu kaydedilmektedir. 1863 ve 1882 tarihlerinde açıldığı görülen İdadîlerin, sırasıyla 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1893 ve 6 Ağustos 1893 tarihinde ruhsat almışlardır. Ancak, ruhsatı bulunmayan alî dereceli okulun kuruluş tarihi için "kadimdir" ibaresi yer almakta olup, çok önceleri kurulduğu anlaşılmaktadır. Âlî'de sadece altı erkek öğrenci mevcutken, idadîlerde erkek ve kız olmak üzere toplam 114 öğrenci öğrenim görüyordu.

Faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz, Maraş'taki bazı misyoner müesseseleri ise şunlardır:

a) Maraş İlahiyât Okulu:

Misyonerlerin hedeflerine ulaşabilmek için kullandıkları araçlardan bir diğerinin de din olduğunu daha evvel belirtmiştik. Nitekim, Maraş ve havâlisine 1845'lerde gelen Amerikan misyonerleri ilk olarak kilise açmakla meşgul olmuşlardır. Daha sonra da açılan kiliseler yoluyla bölgedeki azınlıkları organize faaliyeti içine girmişlerdir. Diğer Amerikan misyoner okullarında olduğu gibi, burada da esas felsefe, Protestanlaştırma temeline dayalıdır. Maraş İlahiyat Okulu'nun ise bu işe en müsait eğitim kurumlarından biri olduğu düşünülmüyordu. Zira, ilâhiyat okulları, Amerikan misyoner eğitiminin "dinsel" kanadını oluşturuyordu³⁴. Bunun için okul, çok tecrübeli ve önemli bir misyoner olan Mr. Trowbridge'in idaresine verilmişti(1868).

³¹ Akyüz, *A.g.e.*, s. 121.

³² *1324 Tarihli Haleb Vilâyeti Salnâmesi*, s. 460.

³³ Ayhan Doğan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1999. s. 248.

³⁴ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 172.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri

(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

Maraş İlahiyat Okulu'na, daha sonraları pozitif araştırmalara dayalı ilmî bir bölüm daha ilâve edilmişse de, 1875'de bu bölümün kapatıldığı belirtilmektedir³⁵.

Resmî adı Tarsus Amerikan Koleji olan Saint Paul Enstitüsü'nün, 1914-15 yıllarındaki kataloğunda; “insanları Maraş İlahiyat Okulu'na gitmeye yönlendirmek” şeklinde özel bir amacının bulunması da, Maraş İlahiyat Okulu'nun, Saint Paul Enstitüsü'nün bir ünitesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu okulun, I. Dünya Harbi esnasında bile faal halde olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Amerikan misyoner eğitiminin, “dinsel” kanadını, ilahiyat okullarının oluşturduğunu söylemiştik. Mezkur anlayışın “laik” kanadını ise kolejler taçlandırıyor.

b) Merkezî Türkiye Maraş Kız Koleji:

1880 yılına gelindiğinde ise, Maraş'ta bir Kız Koleji'nin açıldığı görülmektedir. Resmî adı, "Merkezî Türkiye Maraş Kız Koleji" olan bu okul, 1880 yılında misyoner idaresi tarafından açılmıştır³⁷. Maraş'taki kız okulunun menşeinin biraz daha eskiye dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1860'lı yıllarda Amerikalı misyonerlerin gözetiminde Maraş'ta bir kız okulunun açıldığı bilinmektedir. Maraş'tan başka aynı tarihlerde Merzifon, Antep, Bitlis, Erzincan, Harput ve Mardin'e de kız okulları açılmıştır. Kızların eğitimini artırmak, bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, en azından yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere “okumuş eşler” yetiştirmek gibi, genel ve özel amaçları olan bu okulların, o yöre hanımlarına faydalı oldukları düşünülmüştür. Mesela 1862 yılında Maraş'ta bulunan kız okulunda okuyan öğrenciler, okul saatleri dışında, ders başına alınan çok cüz'î bir ücret karşılığında 200 kadar yetişkin kadına okuma-yazma eğitimi vermişlerdir³⁸.

Uygur Kocabaşoğlu, bu okulun, Adana, Antep, Maraş, Haçin vb. kentlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencilere daha ileri düzeyde eğitim imkânı sağlamak ve bu arada adı geçen bölgelerdeki okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla tesis edildiğini belirtirken³⁹, Necmettin Tozlu, kolejin amacının, Güneydoğu Anadolu'da Hıristiyanlığı yayabilecek ve azınlıkları aydınlatabilecek yerel kız liderler yetiştirmek olduğunu ifade eder ve Kocabaşoğlu'nun aksine adı geçen okulun bir yüksekokul olmadığını, bu

³⁵ Tozlu, *A.g.e.*, s. 110-111.

³⁶ Tozlu, *A.g.e.*, s. 99.

³⁷ Tozlu, *A.g.e.*, s. 111., Uygur Kocabaşoğluna göre bu okul, 1882'de kurulmuştur. Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 199.

³⁸ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 85-86.

³⁹ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 199.

okuldan mezun olanların, eğitimlerini İstanbul Kız Koleji'nde tamamladıklarını belirtmektedir⁴⁰.

Amerikan kadın misyonerleri ve yerli Protestanların desteği ile kurulan bu okul, Amerikalıların egemen olduğu bir mütevelli heyeti ve bölgedeki misyonerlerle yerli halkın eşit ağırlıkta oluşturduğu bir kurul tarafından yönetiliyordu. Öğrenim süresi iki yılı hazırlık sınıfı olmak üzere, altı yıl olan⁴¹ bu okula, Adana, Antep ve Saimbeyli'den öğrenci gelmekteydi⁴². Bu okuldan mezun olan öğrenciler ülkenin her yerinde öğretmenlik yapabilecekti⁴³.

Amerikan misyoner okulları esas itibariyle, Ermenilerin ve özellikle Protestan Ermenilerin devam ettikleri okullardı. Bununla birlikte öteki Hıristiyan cemaatlere mensup çocuklarla, Museviler ve 1880'li yılların sonlarına doğru da Müslüman ailelerin çocukları bu okullara gönderilmeye başlanmıştır. Meselâ, 1886 yılında Maraş'ta, tanınmış bir Müslüman ailenin iki kızı, 1890 yılında ise önemli bir devlet memurunun kızı Merkezî Maraş Kız Koleji'nde öğrenim görüyordu. 1891-92 ders yılında bu okulun 61 öğrencisinden 58'i Ermeni, biri Rus, biri Amerikalı, biri de Müslümandı⁴⁴. 1893-94 öğretim yılında ise ikisi Müslüman-Türk kızı olmak üzere, okulda 29 öğrenci bulunuyordu. Aynı yıl, ikisi Amerikalı olmak üzere, bu okulda dört öğretmenin görev yaptığı belirtilmektedir⁴⁵.

c) Diğer Kurumlar:

Misyonerler, sadece okul açmakla kalmamışlar, daha başka sosyal aktivitelerde de bulunmuşlardır. Nitekim, Maraş'lı bir Ermeni olan Harutune Stafanos Cenanyan, Ermeni cemaatini çabucak teşkilâtlandırmak için harekete geçerek 11 ayrı cemiyet kurmuştur (1892). Cenanyan, İki Maraş, bir Tarsus, birde Sivas'ta olmak üzere dört tane yetimhane açmıştır. Ayrıca kimsesiz ve yoksullar için de çalışma enstitüleri kuran Cenanyan, azınlıkların çocuklarına genel eğitim veren, okullardan seçtiği öğrencileri, 1892 yılında Konya'da kurduğu Apostolik Enstitüsü'ne almıştır. Bu okullardan iki tane de Maraş'a kuran Cenanyan, Saint Paul Enstitüsü (Tarsus Koleji) eski öğretim üyesi olup, Ermenilerin de bir devlet olarak tarih sahnesine çıkarılması için mücadele etmiştir⁴⁶.

Maraş'ta, İngiliz ve Alman misyonerlerinin de faaliyette buldukları görülmektedir. Almanlar; Beitshalom ve Bethel adlarında iki yetimhane ile bir

---

⁴⁰ Tozlu, *A.g.e.*, s. 111.

⁴¹ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 199.

⁴² Tozlu, *A.g.e.*, s. 111.

⁴³ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 111.

⁴⁴ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 171.

⁴⁵ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 200.

⁴⁶ Tozlu, *A.g.e.*, s. 97, 101-102.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri

(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)

hastane, İngilizler de; Ebenezer ve Beulah adlarında iki yetimhane kurmuşlardır⁴⁷. Misyonerlerin Maraş'ta kurdukları yetimhanelerde toplam 420 kadar çocuğun barındığı da ifade edilmektedir⁴⁸. Ancak Besim Atalay, **Maraş Tarihi ve Coğrafyası** adlı eserinde, 1912-1913 yıllarına dair verdiği bilgilerle İngilizlerin kurduğu yetimhanenin daha sonra maarif nezaretinin emri ile işgal edilerek, beş yüz yataklı bir İslam yetimhanesi haline dönüştürüldüğünü belirtmektedir Ayrıca Atalay söz konusu eserinde, Almanların bir de eczane kurmuş olduklarından bahsetmektedir.⁴⁹

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ülke genelinde varlığını hissettirmeye başlayan azınlık ve yabancı okullar, maddi destek olmadan yaşayamazlardı. Fransız müşteşrik Cuinet'e göre⁵⁰, Hıristiyan ilkokulları saygın toplulukların desteği altında ve kiliselerin bağışları doğrultusunda hizmet ve eğitim veriyordu. Tozlu ise, yurt içinden ve dışından kendilerini Hıristiyanlığa adanmış bütün şahıs ve kuruluşların, misyoner idare merkezlerinin bu okulları sürekli olarak desteklediğini belirtmektedir⁵¹.

Sonuç

Netice itibariyle, maddi ve manevi bir çok imkan ve desteğe sahip olduğu anlaşılan bu okullar, misyoner faaliyetleri açısından fevkalade önemli vasıtalar. Eğitim açısından faydalı olduğunu zannettiğimiz bu okulların, siyasî açıdan, Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü hedef aldığı muhakkaktı.

Nitekim, Sultan II. Abdulhamid, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları neticesinde, denetimsiz bir şekilde yaygınlaşan bu okulların Türk-İslam aleyhtarı çalışmalarını tespit ederek, ruhsatsız faaliyet gösteren yüzlercesini kapatmıştır. Ancak, Amerika'nın baskısı ve Ermenileri tahrik ederek yeni bir isyan çıkartması ihtimali karşısında, bunu önlemek için "şimdilik" kaydıyla 10 tanesinin açılmasına müsaade edilmiştir. Bu 10 müesseseden birisi de Maraş'taki Kız Koleji ile İlahiyat Okulu ve misyoner ikâmet haneleri idi⁵². 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı hadisesinden sonra hızla arttığı görülen⁵³ bu okulların azınlık okullarıyla bütünlüşerek, Osmanlı Devleti'nin dağılıp ve yıkılıp üzerinde durulması gereken bir başka önemli sebebi oluşturduğu kanaatindeyiz.

⁴⁷ Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marash*, State University of New York Press, Albany, 1973, s. 74-75; Maraş'ta misyonerler tarafından kurulan bu yetimhanelerle ilgili çalışmamız sürmekte olup yakında yayınlanacaktır.

⁴⁸ Kocabaşoğlu, *A.g.e.*, s. 151.

⁴⁹ Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1339, s. 155, Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Günümüz Türkçesine Çev. Mehmet Yusuf Özbaşı, İstanbul, 1973, s. 167.

⁵⁰ Cuinet, Vital, *D'Asie La Turquie*, C. 2.Paris, 1892. s. 238.

⁵¹ Tozlu, *A.g.e.*, s. 111.

⁵² Sevinç, *A.g.e.*,33-34., Salih Özkan, "Kayseri ve Yöresinde Azınlık ve Yabancı Okulları", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Tebliği*, 16-17 Nisan 1998, Kayseri, 1998.

⁵³ Sevinç, *A.g.e.*, s. 37-38.

Ayhan DOĞAN

İstisnâî de olsa Müslümanlar, çocuklarını bu okullara göndermeye başlamışlardı. Maraş'ta, 1921 yılına kadar mevcut olan Amerikan Koleji'nin Elazığ'daki kadar etkili olamadığını belirten Hilmi Ziya Ülken, bunun sebebini, şehir halkının muhafazakâr olmasına bağlamaktadır⁵⁴.

Her ne kadar bu okullar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuyla birlikte denetim altına alınmış olsalar bile, günümüze kadar yansıyan bir çok problemin kaynağını teşkil etmiş olmaları göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Kaynakça

1310 Tarihli Haleb Vilayeti Salnâmesi.

1317 Tarihli Maarif Salnâmesi.

1319 Tarihli Maarif Salnâmesi.

1320 Tarihli Haleb Vilayeti Salnâmesi.

1321 Tarihli Maarif Salnâmesi.

1324 Tarihli Haleb Vilâyeti Salnâmesi.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982.

ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Günümüz Türkçesine Çev. Mehmet Yusuf Özbaş, İstanbul, 1973.

ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1339.

CUINET, Vital, *D'Asie La Turquie*, C. 2.Paris, 1892.

DOĞAN, Ayhan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1999.

FENDOĞLU, Tahsin, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", *Türkler*, C.14, Ankara 2002.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara-1993.

KERR, Stanley E.; *The Lions of Marash*, State University of New York Press,

⁵⁴Ülken, H. Ziya, "Anadolu'da Şehirlerin Gelişimi", Terc. Abdülkadir Yuvalı, *Milli Kültür*, S.77, Ankara, 1999, s. 12.

Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri
(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX.Yüzyılın Başlarında)
Albany, 1973.

KOCABAŞ, Süleyman, *Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul, 2002.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989.

KOCAOĞLU, A. Mehmet, "Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler, İstanbul, 1977.

MAHİROĞULLARI, Adnan, "XIX. Yüzyılda Sivas ve Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak 2000, C. 19-20, S. 148-149, Ankara 2000.

Meydan Larousse, "*Misyonerlik*", C. 8.

ÖZKAN, Salih, "Kayseri ve Yöresinde Azınlık ve Yabancı Okulları", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Tebliği*, 16-17 Nisan 1998, Kayseri, 1998.

SEVİNÇ, Necdet, *Ajan Okulları*, İstanbul, (t.y.)

ŞAŞMAZ, Musa, *Kürt Musa Bey Olayı 1883-1890*, İstanbul, 2004.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmusü'l-Âlam*, C. 6., İstanbul, 1316.

ŞİMŞİR, Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu*, (8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985.

TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991.

TURAN, Ömer, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.3-III.Kısım, T.T.K, Ankara, 2002.

ÜLKEN, H. Ziya, "Anadolu'da Şehirlerin Gelişimi", Terc. Abdülkadir Yuvalı, *Milli Kültür*, S.77, Ankara, 1999.

WHITE, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Terc. Cem Tank Yüksel, İstanbul, 1995.